

Həqiqət Zahidova
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya
İnstitutunun aparıcı elmi işçisi
E-mail: Heqiqet_1958@mail.ru

XALQ TÜRKƏÇARƏ VASİTƏSİLƏ MÜALİCƏ ÜSULLARI

Açar sözlər: Türkəçarə, mamaçalıq, sınıqçılıq, ovsun, üzərlik, dağdağan, amulet, Atəşgah, dəlləklik.

Ключевые слова: туркачаре, врачеватель, лекарь, костоправ, магия, повитуха, дагдаган, амулет

Keywords: turkachare, healer, doctor, chiropractor, magic, midwife, dagdağan, amulet.

Qədim yaşayış məskənlərində aşkarlanan maddi sübutlar, çöl tədqiqat işləri, təbii şəraitindən, yaşayış yerindən, həyat tərzindən və məşguliyyətindən asılı olmayaraq, insanların sağlam yaşamaq arzusunun həmişə aparıcı rol oynadığını bir mənalı şəkildə təsdiq edir. Bu arzusunun reallaşdırmaq üçün insanlar təbiətlə qarşılıqlı ünsiyyətə girməklə nəsil-dən-nəsilə ötrülmüş tərcübələrdən və biliklərdən faydalanmağa, xəstələndikdə mövcud imkanlardan yararlanmağa həmişə səy göstərmişlər. Təbii vasitələrdən, ənənəvi tərcübələrdən istifadə edərək sağalmaq, sağlamlığa qovuşmaq prosesini heç də həmişə hər kəs tərəfindən həyata keçirməsi mümkün olmamışdır. Ona görə də insanlar xəstəliklərdən xilas olmağın yoluna daha yaxşı bilənlərə -peşəkarlara, həvəskarlara müraciət etmək məcburiyyətində qalmışlar. Beləliklə, xalq içərisində təbibliyə həvəsi olan və yaxud da peşəkar kimi tanınan tibb bilicilərinin ixtisaslaşmış sosial qrupları yaranmışdır.

Əsrlər boyu insan bədənindəki orqanların - ayaq, əl, sümük sisteminin təbii vəziyyəti ilə qeyri-normal vəziyyətinin seçib ayırmağı bacaran sahə sınıqçılıq, qida məhsullarının istehlakı zamanı tənəffüs yolunda, boğazda qalan xırda sümük, ət parçalarının, qırıqlarını ehmalca çıxarıb təmizləyən sahə çöpçülük, mədə yolunda ilişib qalmış ət, çörək, meyvə qalıqlarını sürüşkən vəziyyətə gətirməklə, sığallamaqla mədə boşluğuna ötürməyi bacaran sahə tikəçilik (tikə ötürmə), hamilə qadınların uşaq doğması prosesini asanlaşdırmağı bacaran sahə mamaçalıq və s. bu kimi ixtisaslaşmalar sonralar zəngin mənbələr və məlumatlar əsasında xalq təbabətinin müxtəlif üsul və vasitələrinin, vərdişlərinin bir sistem kimi öyrənilməsinə gətirib çıxarmışdır. Hələ elmi təbabətin meydana gəlmədiyi zamanlarda bu ixtisas sahibləri empirik tərcübələrdən bəhrələnməklə insanlara yardım etmiş onları düçar olduğu bəlalardan xilas etməyə nail olmuşlar. Onların əldə etdiyi nailiyyətlər sonralar elmi təbabətin və bu sahənin biliciləri sayılan təbiblərin, loğmanların meydana gəlməsində əvəzsiz rol oynamışdır. İnsan təfəkkürünün və faydalı təcrübəsinin, nəzəri biliklərin əsrlərlə insanlara verdiyi rahatlıq həm də onların dolanışiq vasitə-

sinə, başqa sözlə, əmək bölgüsünün yeni bir sahəsinin digər fəaliyyət sahələrindən ayrılmasına gətirib çıxarmışdır.

Xalq təbabəti konkret xalqın və ya xalqların tarixi təcrübəsi, ənənələri, vərdisləri, sınaqdan çıxmış müalicə üsullarına və vasitələrinə əsaslanan, müxtəlif xəstəliklərin əmələ gəlmə səbəblərini, aşkarlanmasını, inkişafını, fərqli xüsusiyyətlərini, təsnifatını, habelə təbii vasitələrdən yaradıcılıqla istifadə olunmaqla müalicəsini təmin edən, profilaktiki tədbirlərlə xəstəliklərin qarşısının alınmasına və sağlmasına zəmin yaradan epirik tibbi biliklər sisteminin məcmusudur. Tarixi mənbələrə əsaslanaraq demək olar ki, xalq müalicə üsulunda türkəçarə daha geniş yayılmışdır. Xalq təbabətinin digər sahələri ilə müqayisədə türkəçarənin qolları daha çoxdur. İnsanların məhz ilk loğmanları türkəçarəçilər olmuşdur. Xalq təbabətinə dərinədən bələd olan türkəçarəçilər –bədi dillə desək el təbibləri müxtəlif bitkilərdən qarışıq tərkibli dərmanlar, şəfaverici məlhəmlər hazırlamış ayrı-ayrı xəstəliklərin müalicəsində istifadə etmişlər.

Texniki imkanların və tibbi avadanlıqların mövcud olmadığı qədim dövrlərdə təbiblər təcrübələri, dünyagörüşü və məntiqi mühakimələri ilə xəstəliyi təyin edə bildirdilər. Sümük zədələnmələrini, sınıq və çıxıqları, yaraları təyin etmək asanlıqla mümkün idisə, daxili orqanlarda baş verən prosesləri və xəstəlikləri müəyyən etmək çətin və mürəkkəb idi. Belə vəziyyətdə təbiblər çox zaman bədənin hərərəti və dilin üzərindəki əlamətlərə, sidikdə, göz bəbəyində və qarın nahiyəsində baş verən dəyişikliklərə əsasən qərar verirdilər. Bu yalnız zəngin təcrübəyə, həssas duyuma və yüksək peşəkarlığa malik xalq təbiblərinə xas olan keyfiyyət idi.

Türkəçarədə etnoetiooloji faktorlar əsasən “murdar”dan yaranan xəstəliklər (bədxassəli şiş, xroniki yara, zöhrəvi xəstəliklər, qanqrena), diksinmədən yaranan xəstəliklər (sağlam adam xəstə ilə rastlaşdıqda onun xəstəliyindən diksinmək), qorxudan yaranan xəstəliklər (təhlükəli hadisə ilə üzləşmək, bəd xəbər eşitmək), soyuqdan və istidən əmələ gələn xəstəliklər, umsunma, çilləbasma, bədnəzər və bədxah ruhların təsirindən yaranan xəstəliklər, anadangəlmə xəstəliklər, ekstremal faktorlarla izah edilən (istilikvurma, donvurma, ildırımvurma) xəstəliklər hesab olunur. Xəstəliklərin aşkar edilməsində türkəçarəçilər sorğu, baxma, “əlləmə” üsullarından istifadə edirdilər(1, s.184).

Türkəçarədə müalicə üsullarının seçilməsi xəstəliyin ağırlıq dərəcəsi, gedişi nəzərə alınmaqla həyata keçirilirdi. Türkəçarə müalicə üsulları yemək (ənənəvi qaydada bişirilmiş, yaxud çiy halda), bitkilərin şirəsini çıxarmaq, dəmləmə (otlardan çay dəmlənməsi), buxaravermə (bitki və mineralın qaynadılması və xəstənin buxarla nəfəs alması), tüstüyəvermə (dərman bitkilərinin yandırılması və tüstüsünün xəstəyə verilməsi), qaynatma (dərman bitkilərinin qaynadılması və xəstəyə içirilməsi), sürtmə (məlhəm düzəldilib yaraya sürtülməsi), təpitmə (bitki və xəmirədən qoyulur), döşəmə (bitkilərin xəstə nahiyəyə döşənməsi), dağlama (sağalmayan yaraların odda qızdırılmış metalla dağlanması), qanalma, dəriyə salma, quma və peyinə basdırma, dalağı şişmiş xəstələrin şəhli ot üzərində, yaz, payız mövsümündə isə qırovdada ayaqyalın gəzməsi və s. ibarət idi.

Türkəçarəyin əsas sahələri ovsun, şamançılıq, cadu, rəng və saylarla müalicə, ara həkimliyi, mamaçalıq, çöpçülük, sınıqçılıq, dəlləklik, qarıqçılıq (tikəötürmə), təbii dərman vasitələri ilə müalicə üsulları və s. hesab edilir. XIII əsrdə yaşamış Mahmud İbn İlyas türkəçarəliyin sahəsi sayılan psixoterapiya, hipnoz, musiqi,

rəng və ətirli qoxuları iyləməklə müalicə üsulları barədə məsləhətləri ilə şöhrət qazanmışdır.

Ovsun təbabəti profilaktiki və müalicə ovsunu olmaqla iki xüsusiyyət daşıyırdı: ağ ovsun (ağ magiya) və qara ovsun (qara magiya). Xeyirxahlığa xidmət edən ovsunlar ağ ovsun, insanlara xəstəlik, sonsuzluq, ölüm gətirən ovsunlar isə qara ovsun adlanırdı.

Bədxah ruhlara və bədnəzərə qarşı yönəldilən qovucu və təmizləyici ovsun profilaktiki ovsun sayılırdı. Əhalinin etiqadına görə dünyada hər bir hadisə Allahın iradəsindən asılıdır. Lakin cadu, tilsim və bədnəzərdən Allahın xəbəri yoxdur.

Qovucu ovsundan bağ - bostanın, kiçik yaşlı uşaqların mühafizəsi üçün istifadə olunurdu. Bu ovsun talisman və amuletlərin paltara tikilməsi, qola, boğaza bağlanması ilə həyata keçirilirdi. Belə amuletlərin arasında gözmuncuğu xüsusi yer tuturdu. Gözmuncuğu kürəşəkili, üzərində bədxah və xeyirxah ruhların mübarizəsinin simvolu olan ağ nöqtəli qara şəvələrdir. Azərbaycanda aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı qadın qəbirlərindən gil, serdolik və pastadan hazırlanmış gözmuncuqlarının tapılması bu ayinin qədim mahiyyət daşdığı sübut edir.

Qovucu ovsunda üzərlik və dağdağan ağacından da istifadə edilirdi. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, keçmişdə ziyarət yerlərinin çoxunda çox sayda dağdağan ağacına rast gəlmək mümkün idi. Ziyarətə gələnlər bu ağacın meyvələrindən yığıb müxtəlif xəstəliklərdə dərman kimi istifadə etməklə yanaşı, budaqlarından - gözdəymədən və müəyyən xəstəliklərdən qorunmaq üçün amulet hazırlayırdılar. Bu amuletlər adətən kiçik uşaqların ya paltarlarında sancılır, ya boynundan asılır, ya da qollarına bağlanılırdı. Bu işləri həyata keçirənlər bu bayatını oxumağı da unutmurdu:

Dağdağanı dağdan al,
Həm qaradan, ağdan al.
Göz qaytarır, göz vurur,
Faydasını sağdan al” (7)

Xalq arasında olan inanca görə dağdağan ağacını kəsən xeyr görməz, xəstəliyə düşər olar. Oxşar inam digər türkdilli xalqları arasında da yayılmışdır. Q.P.Vasilyeva yazır ki, gözdəymədən qorunmaq üçün ən güclü vasitəsi həmayil hesab olunurdu ki, bu da adətən dağdağan ağacından hazırlanırdı. “Dağdağan” adı ilə tanınan belə həmayil bir çox hallarda uşaqların ilk xəstəliyi dövründə onların boynundan asılır və həyatlarının sonuna qədər çıxarılmırdı. (2, s.211)

Türkçərəlikdə üzərlik bitkisinin yeri böyükdür. Üzərlik bizim mifik inanclarımızın həqiqi təcəssümü kimi qəbul oluna bilər. Bu bitkinin kürəşəkili meyvələri sapa düzülərək və yaxud dəstə şəkilində evin astanasından, süd verən mal qaranın buynuzundan, bar gətirən ağacının budaqlarından asılırdı. Qorxan və bədnəzər dəyən adama üzərlik tüstüsünün verilməsi, habelə yanan ocağa duz atılması, paltarın üstündən dovşan quyruğu, dəvə tükü, heyva çöpü, pişik tükü, kömür tikilməsi kimi qoruyucu ovsunlar xüsusilə geniş yayılmış inanclardan idi. Bədnəzəri qovmaq üçün bir ovuc üzərliyin yumru toxumları qırılır, bir qədər sarımsaq qabığı və duzla birlikdə ocağa atılır yandırılır və tüstüsü xəstəyə verilir. Üzərlik yanib tüstüləndikcə onu yandıran şəxs aşağıdakı oxşamanı söyləyirdi:

Üzərriksən, havasan
 Hər bir dərdə dəvasan.
 Başı bürüklü üzərrik
 Dibi köklü üzərrik
 Çıxdım dağa
 Səslədim baba ağa!
 Dedi: nə var binəva?
 Dedim: bu dərdə dəva!
 Dedi: get üzərlik sal ocağa,
 Bir, iki ,üç, dörd, beş, altı, yeddi
 Qada-bəla bu evdən getdi
 Atlasın, partlasın
 Yaman gözlər partlasın (8)

Zaman keçdikcə üzərliyin yeni faydaları üzə çıxmış, buna görə də müasir dövrümüzdə az qala hər evdə bu bitkiyə rast gəlmək mümkündür. Qara qüvvələri qovmaq və bəd nəzərdən uzaq olmaq üçün çox vaxt onun gücünə bel bağlayırlar. Əslində üzərlik yandıqca tərkibində olan maddələr insana xoş əhvali-ruhiyyə bəxş edir. Eyni zamanda xalq təbabətində dərman vasitəsi kimi ondan geniş istifadə edilir. Toxumu əzilərək isti su ilə qarışdırılır, alınan kütlənin isti-isti bədənin xəstə nahiyələrinə qoyulması ağrını kəsir. Bu bitkinin əsas faydalarından biri sinir sisteminə müsbət təsir göstərməsidir. O, əsəbləri sakitləşdirərək zehni və fiziki gərginliyi aradan qaldırır, sağlam və dərin yuxunu təmin edir. Hətta üzərlikdən hazırlanmış dəmləmə və cövhərlərin oynaq ağrılarına da yaxşı təsir göstərdiyini sınaqdan çıxaranlar var. Orta əsr həkimlərinin üzərliklə kəskin əsəb xəstəliklərini, o cümlədən epilepsiyanı, iflici, sidik kisəsi, zəif görməni müalicə etməsi haqqında məlumatlar da mövcuddur.

Üzərlikdən müalicə vasitəsi kimi təkcə ölkəmizdə deyil, dünyanın bir sıra xalqları da, xüsusilə şərq xalqları geniş istifadə edir. Monqol xalq təbabətində üzərlikdən orqanizmi möhkəmlədən və xəstəliklərə qarşı güclü vasitə kimi istifadə edirlər. Tibet təbabətində üzərlik toxumunun həlimini qızdırma ilə müşayiət olunan ağciyər xəstəliklərində və şəkər xəstəliyinə qarşı tətbiq edirlər.

Müasir tibb elmində üzərriyin tibbi prepat kimi faydası demək olar tam sübuta yetirilmişdir. Tibbdə üzərliyin toxumları və köklərindən alınmış xüsusi maddə əzələ zəifliyində, əsəb xəstəliklərində, xüsusilə parkinsonizmin müalicəsində uğurla istifadə edilir. Üzərliyin dəmləməsi soyuqdəymə xəstəlikləri, qarqara şəkəlinde damaqların möhkəmləndirilməsi üçün də istifadə olunur. Xalq təbabətində üzərliyin dəmləməsinin mərkəzi sinir sistemi xəstəlikləri zamanı faydalı olduğu deyilir.

Psixi sarsıntılar, qorxu, bədbəxt hadisələr baş verdiyi zaman insanlar ümid yeri kimi müqəddəs ocaq və pirlərə, məscidlərə, türbələrə üz tutmuş, dualar və alqışlarla sağalmaq imkanını sınaqdan keçirmiş, onlara psixoloji rahatlıq və əsəb sakitliyi bəxş edən məkan kimi tapınmışdılar. Xəstəni pirin (ağac, daş və s.) başına dolandırılır, ona pirdən götürülmüş torpağın həll olduğu sudan içirdilir, sonra isə paltarından bir parça cırıb ağaca bağlanırdı. Bununla da xəstəliyin pirdə qaldığına inanırdılar.

Azərbaycanda islamaqədərki müxtəlif dinlər və təriqətlər də bir sıra xəstəliklərin müalicəsində yardımçı vasitə sayılırdılar. Atəşpərəstlərin müqəddəs ocağı hesab edilən Atəşgaha (Bakı, Suraxanı qəsəbəsi) əsasən psixoloji sarsıntılara və psixi pozğunluqlara məruz qalmış insanlar müraciət edirdilər. Onları odun başına dolandırır, sağalmaları üçün dualar edilirdi. Hazırda da Hindistandan Atəşgaha həm ziyarət, həm də sağlamlığa qovuşmaq üçün gələn ziyarətçilərə rast gəlmək mümkündür.

Şamanizm qədim türkdilli xalqların dini inancı olmuşdur. Şamanlar belə hesab edirdilər ki, bədənin müxtəlif yerlərində ruhlar vardır. Onlar ruh aləmi ilə təmasda olmaqla xəstəliyin hansı ruh tərəfindən törədildiyi və onun necə müalicə olunacağı barədə məlumatlar əldə edirdilər. Ruh qanda yerləşmişsə, şamanlar onu qan almaqla uzaqlaşdırır, qorxu nəticəsində xəstəliyə tutulmuş adamlar isə dağlama və diksindirmə üsulları ilə müalicə olunurdu. Qanalma yüksək arterial təzyiqli və soyuqdəyməsi olan xəstələrə müsbət təsir göstərirdi. Hazırda müasir təbabətin tətbiq etdiyi qanalma və imalə müalicə üsulları qədim ovsunun kəşfidir. Şamanlar xəstəlik törədən bədxah ruhlara qarşı od və tüstüdən də istifadə edirdilər. Həmin müalicə üsulundan Azərbaycan məişətində vaxtilə geniş istifadə olunmuş, hazırda da “çıldığ” adı ilə icra olunur.

El təbiblər sarılıq xəstəliyinin qorxudan əmələ gəldiyini, onun qorxutmaqla aradan qaldırılması üsullarını bilirdilər. Qutqaşen (indiki Qəbələ şəhəri) kəndində müəllim işləyən görkəmli maarifçi Rəşid bəy Əfəndiyev 1890-cı ildə SMOMPK məcmuəsində dərc etdirdiyi yazıda Qutqaşendə bir qocanın sarılıq xəstəliyini necə sağaltmasından bəhs edərək göstərirdi ki, qoca sarılıq xəstəliyinə tutulmuş, yorğun və əzgin halda küçədə dayanmış xəstənin yanından keçərkən onun üzünə qəflətən şillə vurur. Onun bu hərəkətindən qorxub diksinən xəstəyə: – «Sən sarılıqdan əziyyət çəkirən. Sarılıq xəstəliyinin geri qayıtması üçün səni vurub qorxutmaq lazımdır» – deyir. (3, s.139-147)

Müəllif daha sonra sarılığa düçar olmuş xəstələrin türkəçarəçilər tərəfindən müalicə üsulları haqqında məlumat verərək yazırdı: «Belə xəstələrə 20 gün oruc tutmağı, zirinc giləmeyvəsindən hazırlanmış şirə içməyi, əlinə yumru, sarı rəngli muncuqlarla işlənmiş yeddi tel yun iplik bağlamağı» tövsiyə edirdilər. (Efendiev R. Selenie Kutkaşın. (3, 139-147)

Qorxutma üsulu ilə döşü gələn zahı da müalicə edirdi. Bu məqsədlə qızdırılmış ərsini xəstənin döşünə vurub diksindirirdilər. Sarılıq xəstəliyinin qorxutmaqla müalicəsi üsulu əhali arasında hazırda da işlədilən «Qorxudan sarımı uddum» ifadəsində əksini tapmışdır.

Azərbaycanda qədim zamanlardan rənglərlə bağlı ovsun ayinləri mövcud olmuş və bir sıra infeksiya xəstəliklərin müalicəsində rənglərdən istifadə edilmişdir. Ovsun ayinlərində qara rəng şərin, ağ rəng xeyirxahlığın, qırmızı rəng xoşbəxtliyin, sarı rəng şənliyin rəmzi kimi qəbul olunurdu. Xalq təbibləri qarabasma xəstəliyini qara rəngli şəvə və kömür salınmış su ilə, xəstənin üstünü qara rəngli parça ilə örtməklə, sarılıq xəstəliyini sarı rəngli paltar və kəhrəba ilə, qızılcalı xəstəyə qırmızı rəngli paltar geyindirməklə, göyöskürəkli xəstənin boğazına göy rəngli parça bağlamaqla, çiçək xəstəliyi olan adama güllü paltar geyindirməklə müalicə edirdilər. El arasında xəstəliyin ilk günlərində xəstəni qəflətən qorxutmaqla yanaşı, zəfəran və sarıköklü südlü plov bişirilərək yedizdirilir, sonra bədənin sarı rəngli

örtüklə bürüyüb yatızdırmaqla bu xəstəlkəd yaxa qurtarmaq inancı möcud idi. (9).

Xalq təbabətinin ayrı-ayrı sahələri üzrə (mamaçalar, sınıqçılar, çildağçılar, çöpçülər, dəlləklər, tikəötürənlər) ixtisaslaşmış loğmanlar xəstəlikləri müxtəlif üsul və vasitələrlə sağaltmaqda mahir olmuşlar. Türkcəcarə ilə məşğul olan və xalq arasında “ara həkimləri” adlanan təbiblərin hər biri özünəməxsus fərdi müalicə üsulu ilə seçilirdi.

Mamaçalıq. Xalq təbabətinin ən geniş və ilkin yayılan növlərindən biri - qadın xəstəliklərinin müalicəsi, uşağın doğulması prosesinin asanlaşdırılması, ananın və yeni doğulmuş uşağın sağlamlığının qorunması kimi məsələlərə öz təcrübəsi və vərdisləri əsasında kömək edən xalq təbibi – mamaça və mamaçalıq peşəsi aktuallığı ilə seçilmişdir. Genetik cəhətdən şumerlərin doğum və məhsuldarlıq hamisi “mamet”lə . səsləndiyi iddia edilən “mama” ifadəsi mamaçılıqla məşğul olanlara deyilirdi. Bu səbəbdən bəzi tədqiqatçılar “mama” ifadəsini türk mənşəli söz hesab edərək “mamaçalıq”, “ana-mama”, “məmə”, “emə” sözlərindən yarandığını göstərirlər (4, s.14-16)

Bir sıra Şərq və Qərb ölkələrində təbiblər və filosoflar insanın yaranmasının və formalaşmasının əsasında ən vacib orqan kimi göbəyi əsas hesab etmişlər. Eyni zamanda insan orqanizmində olan bütün xəstəliklərin göbəkdən başlaması, göbək mühitində yaranması ideyasını irəli sürmüşlər. (5, s.12-13) Buna görə də mamaçalar tarixən ananın və uşağın xilaskarı kimi təbib funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Mamaçalar sonsuzluğun müalicəsində də böyük rol oynayırdılar. Sonsuzluğun sınaqdan çıxarılmış müalicə üsullarından biri kimi mamaçalar doğmayan qadınların belini əldə toxunma qalın iplərlə çarpaz şəkildə çiyinlərə doğru dartmaqla sanki çarxıya çəkərək bağlayır və bu vəziyyətdə bir müddət saxlayırdılar. Bu üsul bel boşluğu ilə bağlı sonsuzluğa bir çarə idi. Bu müalicə üsulu hazırda da tətbiq olunur. (10)

Məlumatçılardan biri uşağı olmayanları özünün hazırladığı vasitə ilə müalicə etdiyini dedi: “ 0,5 kq çilədağı bitkisini kökü ilə birlikdə götürürb üzərinə 200-300 qr. qoyun quyruğunu qoyaraq döyürdülər, sonra alınmış kütləni qoz boyda kürəciklər formasına salır, sonra diri qoyunun bel hissəsindən qırılmış yuna bükərək sapla bağlayırdılar. Bir kurs müalicə üçün 15 belə kürəcik kifayət edərdi.. Gündə bir dənəsi tampon kimi qoyulurdu. Proses zamanı sapın böyük bir hissəsi bayırda qoyulurdu ki, ucundan tutub dartıb çıxarmaq mümkün olsun. Bu minvalla düz 15 gün bu proses təkrar olunurdu. Əl məndən səbəb Allahdan deyib müalicə başa çatdırılırdı. Amma o müddətdə mütləq isti geyinməsinə, tez-tez isti hamamda olmaq məsləhət bilinirdi. Bu üsulla uşaqsız qadınlar ana olmaq şərəfinə nail olurdular. (11)

Çöpçülük. Körpə uşaqların burununda və boğazında ilişib qalmış yad cisimləri üfürüb çıxarmaqla məşğul olunan sahə çöpçülük və bu işi həyata keçirən şəxs isə çöpçü adlanır. «Çöp» adlanan müxtəlif qida qırıntıları, yaxud uşağın udmaq istədiyi yad cisimlər burun pərələrində ilişib qalır, onlarda öyümə, qusma və ishal kimi fəsadlar törədirdi. Çöpçülər «çöp»ü bir neçə üsulla çıxarırdılar. Birinci halda uşaq yatarkən burun pərələrinə yağ qoyulur, yağın yumşaldıcı təsirindən «çöp» öz-özünə əriyib gedirdi. İkinci halda uşaq tasin içərisində ayaq üstə saxlanır və fasiləsiz olaraq əmgək nahiyəsindən su axıdılırdı. Suyun axın təsiri altında nəfəs almaq istəyən körpə finxırmağa başlayır, bu zaman «çöp» kənara çıxırdı. Üçüncü halda bir nəfər uşağı qucağına alıb üzünü çöpçüyə tərəf çevirməklə möhkəm saxlayır,

çöpçü bir əli ilə uşağın başını köməkçinin sinəsinə sıxır, o biri əli ilə isə dilini basaraq, burun pərələrini tıxandırır, sonra burun pərəsinin birinə güclü təzyiqlə üfürüb oradakı yad cisimləri əlinə töküdü (12). Digər bir üsul isə, ələ yağ çəkərək yumşaq hərəkətlə uşağın boğazını sıgallayır çöpü aşağıya, mədəyə doğru ötürməyə çalışırdılar. Lakin bəzi çöpçülər ötürülən çöpün mədəyə zərər verə biləcəyi baxımından uyğun üsul hesab etmirlər.

Bunuda qeyd etmək yerinə düşər ki, çöpçü sözünə bir sıra qədim Azərbaycan qaynaqlarında da rast gəlmək mümkündür. Belə ki “Alvan tarixi” ində (VII əsr) qeyd olunur ki, Xəzərlərdə “cöpçi” adlandırılanlar ayrıca bir büt-pərəst sektasına mənsub idilər. Onların məzarı ehtiram göstərilən, sitayiş edilən bir ziyarət yeri udi.(6, s30-41) Bu da xristianlığa qədər inam və etiqlarla bağlı olduğu üçün çöpçülüyn qədimliyini təsdiqləyən bir faktdır.

Sınıqçılıq. Sınıqçılıqla həm kişilər, həm də qadınlar məşğul olurdular. Sınıqçıların müalicə üsulu sınığı müalicə etmək, çıxığı yerinə salmaqdan ibarət idi. Sınıqçılar sadə üsulla - yumurta sarısı, un, bal və duzu qarışdırıb məlhəm hazırlamaqla bədənin müxtəlif yerlərində olan sınıqları müalicə edirdilər. Sınıqçı əvvəlcə əlləri ilə sınıq və çıxığın harada olmasını müəyyənləşdirir, yüngül masaj vasitəsilə sümüyn uclarını əvvəlki vəziyyətinə gətirərək hazırladığı məlhəmi parçanın üstünə çəkir, sınığın üstünə sarıyır və sınımış hissənin tər-pən-məməsi üçün hər iki tərəfindən hamar ağac parçaları ilə bağlayırdı. Xəstənin yaşından sınığın dərəcəsindən asılı olaraq sarğı 7-10-20-40 gündən sonra açılırdı. Sınıq yeri gec bitişəndə həmin əməliyyat yenidən təkrar edilirdi. Bəzi hallarda ayaqda, əldə burxulma və ya çıxıqlar olduqda sınıqçılar çıxıqları yerinə salır, burxulmuş yerləri isə təzə kəsilmiş qoyunun yağlı quyruğunu qoyulmaqla müalicə edirdilər. Adətən, belə xəstələrə xaş və kəllə-paça yemək tövsiyə olunurdu.

Dəlləklilik. Dəlləklər adətən kiçik «cərrahi» işlərlə - qan almaq, diş çəkmək, sünnət etmək, irinli yaraları deşməklə məşğul olurdular. Sətəlcəm, başağrısı, yüksək qan təzyiqi zamanı dəlləklər kürəkdən, alından, yaxud boyunun arxasından çərtib qan buraxırdılar. Əksər vaxtlarda kürəkdən və boyunun arxasından çərtilən yerə kiçik həcmli küpələr qoyur, qaralmış qan axıb, rəngi normallaşanda küpəni çıxarırdılar. Onlar bədənin müxtəlif nahiyələrinə zəli qoymaqla da qan tərkibinin dəyişdirilməsini, təmizlənməsini, həmçinin qan təzyiqinin normalaşdırılmasını təmin edirdilər. Uşaqların arasında geniş yayılmış inaq xəstəliyinin müalicəsində də qanalmaya üstünlük verilir. Bu məqsədlə uşağın başından əmgəyini çərtməklə qan alınır. Xalq təbibləri müntəzəm baş ağrısının baş sümüynün boyun hissəsi ilə yaxşı birləşməməsində (el arasında başı düşüb deyilir) görürdülər. Adətən belə xəstələr başına ağır bir cisim qoyulmaqla müalicə edilirdi. Qoyulan cisim uzun parça ilə başa sarınırdı. Parça başı gicgahlardan sıxdıqca, cisim təzyiq göstərir, müxtəlif tərəflərdən belə sıxılma nəticəsində baş sümüyü möhkəmlənir və yerinə oturur ağrı keçirdi.

Dəlləklər antibakterial və qoruyucu məqsədlə əsasən soğan və sarımsaq suyundan istifadə edirdilər.

Tikəötürmə. Tikəötürənlər (qarıqçılar) mədəsində tikə qalan xəstələri bir neçə üsulla müalicə edirdilər. Bunlardan birincisi çoxlu maye qəbul etmək ilə həyata keçirilirdi. İkinci müalicə üsuluna görə mədəsində tikə qalan xəstə üç gün dalbadal səhər və axşam iki əli ilə uca ağacın budağından yapışaraq sallanmalı, bununla da

mədəsindəki tikəni aşağı ötürməli idi. Üçüncü müalicə üsulu kərə yağı ilə edilirdi. Xəstəni arxası üstə yerə uzadı, qarını kərə yağı ilə sıgallayırdılar. Digər bir üsul isə xəstə ac qarına ağzını su ilə dolduraraq uca bir yerə çıxır, oradan aşağı tullanırdı eyni vaxtda ağzında saxladığı suyu udurdu. Bu üsul bir neçə gün təkrarlanırdı. Təzyiq nəticəsində mədənin ağzında ilişib qalan tikə sürüşüb mədəyə enirdi. (13)

Bütün bunlara baxmayaraq, bu müalicə üsulları min illərin sınağından çıxsa da bəzən səhv diaqnoz və yerində aparılmayan müalicələr çox ciddi fəsadlara yol açə bilər. Buna görə də tibb elmi xalq təbabətində adıçəkilən hər hansı bir vasitədən istifadə zamanı, mütləq həkim məsləhətini nəzərə almağı tövsiyyə edir.

İnsanlığın tarixi qədər qədim və zəngin olan xalq təbabəti və türkçəçarələr canlı və cansız təbiətin möcüzəli sirlərini öyrənməklə, bu möcüzədən bəhrələnməklə və empirik təcrübə qazanmaqla əsrlərin sınağından uğurla çıxmış, texnikanın, sivilizasiyanın misilsiz nailiyyətlər əldə etdiyi indiki dövrdə tarixən formalaşmış ənənələri və müasirlik elementlərini özündə birləşdirərək elmi əzəçılığın inkişafına qiymətli töhvələr vermişdir.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Qədirzadə H. Qədirzadə T. Türkün müalicəsi-türkçəçarə. Naxçıvan: 2010. 116 səh.
2. Васильева Г. П. Туркмены-нохурли // Среднеазиатский этногр. сб. Т. 21. М.; Л., 1954. С. 211
3. Ефендиев Р. Селние Куткацин // СМОМПК. Тифлис 1890. Vır. IX. 2 otd. S.139-147).
4. Məhərrəmovə S. XIX-XX əsrin əvvəllərində Kiçik Qafqazın cənub-şərq bölgəsində xalq təbabəti // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. 2007. S. 184-188.
5. Эфендиев И. К. "История медшшны в Азербайджане. Баку, 1964.
6. Гукасян В.Л. Тюркизмы в албанских источниках. журналСоветская тюркология Ваку, 1977 № 2 с. 30-41

Məlumatçılar

7. Ağayeva Leyla Fəziləli q. Bakı ş. 1932 ci il
8. Heydərova Fatma Məmməd həsən q. Zəngilan r. Maladkeşin kəndi 1930cu il
9. İsmayılova Nazxanım Allahyar qızı Ağsu r. Bican kəndi 1925 ci il
10. İsrailova Şərqiyuə İsmayıl qızı Quba ş. 1939 cu il
11. Məmmədova Tahirə Sübhan q. Beyləqan r. 1940 cı il
12. Muradova Pəricahan Murad q. Zaqatala şəh. Suvağıl kəndi 1941çi il
13. Mirzəyeva Ağazada Ağaş qızı İmişli r. Qaravəlli kəndi 1930 cu il

Hegiget A.Zahidova

**THE METHODS OF TREATMENTS OF TRADITIONAL
FOLK MEDICINE**

SUMMARY

The presented article is based on written and ethnic-field materials collected from various regions of Azerbaijan. The article notes that in the times when scientific medicine could not take a large part of the nation's life, people's healers treated various diseases with empirical methods and gained rich experience in this field. These folks, who were known as *tebib* (healer), *logman* (healer), *synigchy* (chiropractor), *mamatch* (midwife), etc., were involved in treating various diseases. Medicinal herbs, minerals, as well as products of animal origin have been widely used in the treatment of diseases.

Хагигат А.Захидова

**ЛЕЧЕНИЕ БОЛЬНЫХ СПОСОБОМ ТРАДИЦИОННОЙ
НАРОДНОЙ МЕДИЦИНОЙ (ТУРКАЧАРЕ)**

РЕЗЮМЕ

Представленная статья была подготовлена на основе письменных и полевых этнографических материалов, собранных в разных уголках Азербайджана. В ней отмечается, что во времена, когда научная медицина еще не получила широкого распространения в жизни людей, народные целители лечили различные заболевания эмпирическими методами и накопили большой опыт в этой области. Известные в народе как «тебиб» (врачеватель), «логман» (лекарь), «сыныгчы» (костоправ), «мамача» (повитуха), «овсунчу» (заклинатель) и пр., эти знатоки занимались лечением различных заболеваний, широко используя для этого лечебные травы, минералы и даже снадобья животного происхождения.